

DE MIDDELEEUWSE ‘BEGIJNENBEWEGING’ 12DE-13DE EEUW

Deel 1: het bisdom Luik

Hugo Vanden Bossche

Eén van de merkwaardigste cultuurhistorische verschijnselen die zich vanaf het laatste kwart van de 12de en het begin van de 13de eeuw in verschillende Europese landen hebben voorgedaan, is de opkomst en bloei van wat vaak beschreven wordt als de ‘religieuze vrouwenbeweging’. Talrijke godsvruchtige vrouwen (‘mulieres religiosae’ of ‘devotae’), zoals men ze toen noemde¹, vaak uit de hogere burgerij en adel, kozen voor een evangelisch leven: ongehuwd, arm en in navolging van Christus, hun hemelse bruidegom.² Zij wilden, zoals de apostelen en eerste christenen, deelnemen aan de armoede en het lijden van Christus. Deze vrouwen waren op zoek naar mystiek: een heel intense, persoonlijke en directe band met God.³ Bij deze godsvruchtige vrouwen lag de nadruk op contemplatie, handenarbeid en liefdadigheidswerk (ziekenzorg). De soms rondtrekkende of in een huis samenwonende vrouwen werden in de volksmond, aanvankelijk spottend, ‘begijnen’ genoemd. Deze (semi)religieuze beweging bereikte vooral in het bisdom Luik een spectaculaire bloei.

Protobegijnen in het bisdom Luik

Bij de eerste *mulieres religiosae* in Luik en Nijvel stond een intense verering van de H. Eucharistie in het brandpunt van hun contemplatief leven. Of, zoals paus Benedictus XVI het op 17 november 2010 uitdrukte, was het “*bisdom Luik in die tijd (begin 13de eeuw) bij wijze van spreken een waar Eucharistisch cenakel*”.⁴ Paus (emeritus) Benedictus huldigde, in zijn preken over belangrijke vrouwen in de kerkgeschiedenis, de Luikse mystica en heilige Juliana van Mont Cornillon “*omdat zij door haar grote ijver heeft bijgedragen tot de invoering van één van de belangrijkste liturgische hoogfeesten van het jaar, Corpus Domini*” (Sacramentsdag). In zijn homilie vermeldt Benedictus XVI ook dat er in Luik toen vrouwengroeperingen (‘*mulieres religiosae*’) bestonden “*die de Eucharistische aanbidding en de vurige communie bijzonder genegen waren. Door voorbeeldige priesters geleid, leefden zij in gemeenschap en wijdden zich aan gebed en werken van naastenliefde*”.⁵ Dat deze protobegijnen een door priesters begeleid gemeenschapsleven leidden, was in de beginperiode nog niet het geval. Pas toen ze in begijnhoven gingen samenwonen, kwamen de orthodoxe begijnen onder het kerkelijk gezag te staan.

Borgloon, Gorsleeuw, Hoei, Luik, Nijvel, Oignies, Zoutleeuw

Biskdommen in de Nederlanden vóór 1559. Het bisdom Luik omvatte het grootste deel van de huidige provincies Luik, Belgisch- en Nederlands-Limburg, Noord-Brabant, delen van de provincies Luxemburg, Namen, Waals- en Vlaams-Brabant, Antwerpen en het gebied rondom de stad Aken. Het Prinsbisdom Luik behoorde tot het bisdom Luik en omvatte de Condroz, Tussen-Samber-en-Maas, Haspengouw en de Kempen.

Dankzij een aantal in de 13de eeuw geschreven hagiografische verhalen (levensbeschrijvingen of ‘*vitae*’) krijgen we een idee over het semi-religieuze leven van de ‘protobegijnen’ in het bisdom Luik. De eerste vertegenwoordigsters van deze religieuze vrouwenbeweging, die men later de begijnenbeweging is gaan noemen, waren lekenvrouwen die afzonderlijk of in (kleine) groepen, de zogenaamde ‘*vrije, oneigenlijke reclusen*’, zonder precieze regel in de omgeving van een bedehuis, hospitaal, leprozerie of mannenklooster woonden.^{6,7}

Vanaf 1170 woonde een groep religieus gestemde maagden en weduwen – maar ook mannen, die men later ‘*begarden*’ noemde – rond het kerkje en hospitaal van Sint-Christoffel in Luik. Deze vrouwen zouden eerst op verschillende plaatsen in Luik hebben gewoond en door Lambertus le Bègue (†1177) zijn samengebracht rond het bovenvermelde kerkje.⁸ Daaruit groeide de ‘*Béguinage de Saint-Christophe*’ (oudste vermelding: 1224¹). Blijkbaar zijn niet alle lekenvrouwen aan het kerkje van Sint-Christoffel gaan wonen. De weduwe Odilia van

Luik (†1220) was een van de *mulieres religiosae* die vanaf 1203 in de omgeving van de Sint-Dionysiuskerk (nu Collégiale Saint-Denis de Liège) een devoot en kuis leven leidden.⁶

De jonge weduwe Ivetta van Hoei (ook Juetta of Jutta genoemd, °1158 -†1228) verzorgde vanaf 1180 als ‘*mulier religiosa*’ buiten de stadsmuren van Hoei in een arm en verwaarloosd leprozengesticht, samen met andere vrouwen en mannen, melaatsen.⁹ Later liet Ivetta zich door de cisterciënzerabt van Orval als recluse opsluiten in een kluis (cel) naast het kerkje van de leprozerie, van waaruit ze de werkzaamheden en verdere ontwikkeling van haar ‘instelling’ bleef leiden.⁹ Dit zou volgens Alcantara Mens – de groep van Lambertus le Bègue ter zijde gelaten – de vroegst bekende begarden- en begijnenvereniging zijn.⁹

De hagiograaf, waarschijnlijk cisterciënzer Goswin van Bossut, van de *vita* (biografie) van de mystica Ida van Nijvel (°1199 - †1231) merkte op dat in Luik vele religieuze maagden leefden, “*als vrienden van God tussen de dochters van Babylon en als lelies tussen de doornen*”.¹⁰

Er waren ook gehuwde vrouwen die zoals Maria van Oignies (Marie de Nivelles, °1177 – †1213) samen met haar echtgenoot voor een evangelisch leven kozen. Dankzij een door Jacob Van Vitry (Jacques de Vitry, °1160/70 – †1240)¹¹ in 1216 geschreven *vita* weten we relatief veel over de levenswijze van Maria en andere devote vrouwen die, zonder het gezag van de Kerk te betwisten, niet toetraden tot een kloosterorde.^{1,6}

Deze *vita* werd geschreven met het oog op haar heiligverklaring, die er nooit kwam, maar zij werd wel door haar tijdgenoten als heilige vereerd. Belangrijker is dat deze levensbeschrijving er sterk toe bijdroeg dat de nieuwe vorm van religieuze beleving geaccepteerd werd door (sommige) clerici en monniken en door de op 18 juli 1216 verkozen paus Honorius III mondeling werd erkend.^{6,7} De uitstraling van Maria en gelijkgezinde vrome vrouwen uit het laatste kwart van de 12de en het begin van de 13de eeuw was wellicht beperkt gebleven, indien ze niet de steun hadden gekregen van Jacques de Vitry en andere clerici en monniken.⁷ Gezien Maria haar hele leven lang geleefd heeft zoals de toekomstige begijnen dat zouden doen,¹ wordt haar verhaal breder uitgesponnen.

Maria van Nijvel (Oignies)

Maria werd omstreeks 1177 in het Brabantse Nijvel (of Luik¹²) geboren. Toen ze 14 jaar was, werd zij tegen haar zin uitgehuwelijkt aan een rijke handelaar uit Nijvel, Johannes (Jehan), de broer van de vermaarde zielzorger magister Guido van Nijvel⁶ (zie verder). Zij haalde haar man ertoe over een Jozefshuwelijk te leiden en verder in vrijwillige armoede te leven. Zij wijdden zich, ondanks veel kritiek en spot van familie en kennissen,¹³ aan gebed en contemplatie en verzorgden samen vele jaren in een leprozerie (*maladrerie*¹²) in Willambroux, dichtbij het centrum van Nijvel, ‘levende doden’, zoals de melaatsen toen werden genoemd, en andere uitgestorvenen met al of niet besmettelijke ziekten.⁶ Ten gevolge van haar (overdreven) ascetisch leven, de vele bezoekers die haar bewonderden en om raad vroegen, het soms dag en nacht verzorgen van zieken en bijstaan van stervenden, werd zij zelf

ernstig ziek.¹⁴ Op zoek naar een rustiger en vooral meer contemplatief leven verliet Maria in ca. 1207 het leprozenhuis.

Vooraleer we Maria van Nijvel naar Oignies-sur-Sambre volgen, dient nog te worden vermeld dat er in 1208 in Nijvel bij de kerk van het Heilig-Graf een zevental vrome vrouwen samenwoonden die een leven leidden van gebed en naastenliefde.¹³ Het is niet duidelijk of dit groepje tot de kring van Maria behoorde. Mogelijk wel, want zij verzorgden net als Maria zieken en hun geestelijke leider was Maria's schoonbroer, Guido van Nijvel.⁶ Het was naar deze kleine gemeenschap dat Ida van Nijvel in 1206 vluchtte, toen haar ouders haar op 9-jarige leeftijd wilden uithuwelijken¹² (zie verder).

Of Maria deze Ida gekend heeft, wordt niet vermeld. In Oignies zullen ze elkaar alleszins niet tegengekomen zijn, want zoals we verder nog zullen zien, is hun levensloop verschillend. Waarom vertrok de Brabantse mystica naar Oignies, nu een gehucht van Aiseau-Presles in Henegouwen? In Oignies, toen een deel van het bisdom Luik, stichtte Gilles (Egidius) van Walcourt in 1187, samen met zijn drie broers, op een verlaten plek bij een houten kapelletje toegewijd aan Sint-Nikolaas een religieuze gemeenschap.^{14,15} Gilles, Robert en Jean waren priester; Hugo bleef leek (*convers*)¹⁴, hij was een uitzonderlijk begaafd edelsmid.¹⁶ Van Hugo van Oignies zijn wondermooie meesterwerken bewaard gebleven, die nu tot de 'schat van Oignies' behoren (zie kader).

Boekband van Evangelarium van priorij van Oignies (13de eeuw).

Het edelsmeedwerk van Hugo van Oignies is een van de belangrijkste patrimoniumschatten die België rijk is. Het werk behoort officieel tot de zeven kunstwonderen van België. Deze collectie edelsmeedwerk, die onder meer een groot aantal prachtige reliekhouders omvat, werd vanaf ca. 1220 tot 1240 vervaardigd in de voormalige priorij van Oignies-sur-Sambre door broeder Hugo en zijn medewerkers. De relieken, edelstenen, het meeste goud en zilver werden door Jacques de Vitry tijdens zijn vele reizen verzameld en aan broeder Hugo bezorgd. De schat van de priorij ontsnapte als bij wonder – de prior had ze in 1794 in een boerderij van de priorij verstoppt – aan de Franse revolutionairen die in 1796 het klooster verwoestten. In 1818 vertrouwde de laatste prior van Oignies de rijke collectie toe aan de zustersgemeenschap van Onze-Lieve-Vrouw in Namen. De zusters hebben, na jaren deze schat onder zeer goede omstandigheden te hebben bewaard, de volledige collectie overgedragen aan de Koning Boudewijnstichting.

In het Provinciaal Museum voor Oude Kunsten van Namen wordt sinds september 2010 de schat van Oignies tentoongesteld. Deze telt een 50-tal stukken, waarvan er 32 zijn geklasseerd als ‘roerend cultureel erfgoed’ (topstukken). Zie: <http://www.museedesartsanciens.be>

Gilles, de eerste prior, en zijn broers volgden de regel van Augustinus. In 1192 werd hun priorij (Saint-Nicolas d'Oignies) door de orde van de reguliere kanunniken van Sint-Augustinus officieel erkend. Ook in 1187 stichtte hun moeder, Marie de Walcourt, in de nabijheid van de priorij een '*béguinage*', waar ze samen met een aantal *mulieres religiosae* woonde.¹⁵ Van deze gemeenschap is weinig geweten. De oudste vermelding is terug te vinden in een testament uit 1267 en in 1352 wordt het 'begijnhof' een laatste maal vermeld.¹

In de rechterbovenhoek de Priorij van Oignies in 1777.

Maria van Nijvel moet deze gemeenschap en de priorij gekend hebben; volgens Etienne Guillaume kende zij alleszins de moeder van de prior.¹⁴ Circa 1207 sluit ze zich aan bij de door Marie de Walcourt geleide groep.¹⁵ Later wordt ze volgens Toussaint aangezien als een van de medestichters van deze ‘begijnengemeenschap’.¹⁴ Of ze vanaf het begin echt samen leefde met het groepje religieuze vrouwen, is niet zeker; de mystica mocht zich van de prior als vrije, oneigenlijke recluse in een kluis naast de in 1204 ingewijde kerk van de priorij vestigen. Zij zou er (later) het ambt van kosteres en bewaarster van de relikwieën vervuld hebben.⁹

Het intense religieus-mystieke gebedsleven van deze vrouw was intussen niet alleen in Nijvel, maar ook buiten de grenzen van het bisdom Luik bekend.¹³ Een belangrijke bezoeker, Jacques de Vitry, kwam uit Parijs. Dat is niet verwonderlijk. Hij studeerde samen met Jean de Nivelles¹⁷ theologie en zij behoorden beiden tot een groep door Pierre Le Chantre (Petrus Cantor Parisiensis, kanunnik en docent aan de kathedraalschool van Notre Dame, † 1197) gevormde predikanten. Deze Jean de Nivelles (†1233) was na zijn studies in Parijs kanunnik van Sint-Jan de Evangelist te Luik en werd na 1219 kanunnik in de priorij van Oignies. Bovendien was Jacques bevriend met Hugo II van Pierrepont, die van 1200 tot 1229 prins-bisschop van Luik – het prinsbisdom behoorde tot het bisdom Luik – was.¹⁷

Jacob moet Maria bewonderd hebben. Blijkbaar was dit wederzijds, want op vraag van Maria onderbrak hij zijn kerkelijke loopbaan, vestigde zich omstreeks 1211 als regulier kanunnik in de Sint-Nicolaaspriorij en werd haar biechtvader. In de *vita* die hij na haar overlijden schreef, noemde hij haar een ‘parel tussen de stenen’ en een ‘zon tussen de sterren’.¹⁰

Maria van Oignies als magistra die de goddelijke openbaringskennis onderwijst. Houtsneede, ingeplakt in een 15de-eeuws handschrift uit het klooster Bois-Seigneur-Isaac. Het wordt bewaard aan de Katholieke Universiteit Leuven in de Maurits Sabbebibliotheek (Faculteit Godgeleerdheid), Collectie Mechelen, Bibliotheek van het Grootseminarie, 20, f. 72r.

Ze las volgens Jacob in het *'Boek des Levens'*, waarin de openbaringskennis staat beschreven, profeteerde en ontvouwde door de gaven van de Geest vele geloofsgeheimen. Jacob betitelde haar als 'meesteres' (*magistra*) en 'geestelijke moeder' (*mater spiritualis*), omdat ze voor hem en voor vele anderen een raadgeefster was.¹⁰ Voor Jacob was zij overigens niet alleen een raadgeefster. Aangezien Maria als vrouw geen toestemming had om te prediken, wat sommige 'rondzwervende begijnen' wel deden, overtuigde zij hem om in de kerk niet alleen de mis op te dragen, maar ook door prediking de gemeenschap tot het goddelijke woord terug te voeren. Hij bracht in zijn preken aan het publiek wat zij hem in haar spirituele ontmoetingen onthulde. Waarschijnlijk moest hij eerst optreden tegen ketterijen die onder de Luikse begijnen werden vastgesteld.¹⁸ Hij heeft alleszins toen Maria nog leefde, in het bisdom Luik de kruistocht tegen de Albigenzen gepredikt.

Haar kluis werd het centrum van een kring van seculiere geestelijken, kloosterlingen en *beghinae*, van wie Maria de raadgeefster was en waarvan zij de werking door haar gebed tot de lijdende Christus en zelfkastijding (pijniging en voedselonthouding) ondersteunde.⁶ De kastijdingen die (sommige) 'mystieke' vrouwen zichzelf ter boetedoening oplegden, tartten elke verbeelding.¹⁹ Zo schrijft Jacques de Vitry dat Maria 'zichzelf in een langdurig martelaarschap aan God en de heilige Maagd offerde door zich bij elke kniebuiging met de zweep te slaan'.²⁰ Blijkbaar was dit niet voldoende: om haar lichaam te straffen, omdat het na een zware ziekte genoten had van een beetje vlees en wijn, sneed ze met een mes stukken uit haar lichaam.²⁰ Gezien het meestal de biechtvader was die deze zelfkastijding oplegde, zal deze beschrijving wel juist zijn. Maar daarin volgde Jacob als reguliere kanunnik niet de regel van Sint-Augustinus. In deze regel staan liefde en gemeenschapsvorming centraal: een goed gemeenschapsleven is niets anders dan het in praktijk brengen van de liefde. Het ging Augustinus daarbij om het hart van de mens: het uiterlijke moet de uitdrukking zijn van het innerlijke. Hij benadrukte niet langer de persoonlijke ascese op zich, bijvoorbeeld het zich ontfemen van eten en drinken of allerhande vormen van zelfkastijding, maar wel het leven in gemeenschap dat uiteraard ascese als overwinning van de zelfzucht vereist.²¹

De automutilatie werd volgens Katrien Heene als zelfbestrafing gezien.²⁰ Maar deze zelfpijniging kan ook bij 13de-eeuwse semi-religieuze en religieuze vrouwen worden beschouwd als een onderdeel van de ascetische *'praeparatio'*, het verwerven van de noodzakelijke dispositie om mystieke ervaringen te hebben, als God die wil.²⁰ Het zichzelf verwonden moet vooral worden verbonden met het feit dat vanaf de 12de eeuw Christus' kruiswonden en bloed focus van devotie worden.⁷ Er groeide een verlangen om Christus' lichaam letterlijk te imiteren. In een eerste fase dient dat nog spiritueel geïnterpreteerd te worden, maar in een later stadium werden de wondtekens letterlijk in het lichaam gegrift.²² Vanaf het begin van de 13de eeuw duiken gestigmatiseerden op, onder wie de H. Franciscus van Assisi, cisterciënzerin Ida van Leuven¹³, die tot haar 18de jaar als begijn heeft geleefd (zie verder), Elisabeth van Spalbeek (van Herckenrode)^{9, 13}, die thuis als een begijn of cisterciënzerin leefde (dit wordt verder besproken in een volgend nummer van de *Begijnhofkrant*), en Maria van Oignies, die zelf de wondtekenen tijdens een extase zou hebben aangebracht. Zij hield ze verborgen tot op het einde van haar leven.²²

Maria moet ook op de cisterciënzers van de abdij van Villers-la-Ville (hertogdom Brabant) indruk hebben gemaakt.²³ In dit centrum van geestelijk leven werd al in de 13de eeuw de feestdag (23 juni) van deze lekenheilige gevierd. In een handschrift uit dat klooster bevindt zich een Officie voor haar, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, waarin zij wordt geprezen als vertegenwoordigster van een nieuwe religiositeit. De auteur, mogelijk de al eerder vermelde Goswin van Bossut, gebruikt enkele malen het woord '*benignae*', waarmee hij 'begijnen' zou hebben bedoeld.²³ Het officie bevat bruidsmetaforiek en verwijzingen naar het Hooglied, die ook veel in *vitae* van cisterciënzerinnen voorkomen.²³

In de 13de eeuw bleef de verheerlijking van Maria van Oignies niet beperkt tot de monniken van Villers; zij nam bij de cisterciënzers ook een bijzondere plaats in. Haar *vita* is in elf handschriften uit hun abdijen terug te vinden, waarvan er zeven uit de 13de eeuw stammen. Deze zeven handschriften waren in het bezit van de cisterciënzerkloosters Bonport (Normandië), Cambron (Henegouwen), Cîteaux (ten zuiden van Dijon), Clairmarais (departement Pas-de-Calais), Clairvaux (departement Aube), Himmerode (Duitsland) en Vauclair (departement Picardië).²³

Hoewel Maria nooit in een klooster is ingetreden, annexeerden cisterciënzermonniken haar in de 13de eeuw als een heilige bruid van Christus, wier vroomheid verwant was aan hun spiritualiteit.²³ De verering van Maria van Oignies, of misschien beter gezegd de hoge achting voor haar mystiek-geestelijke leven, ligt waarschijnlijk aan de basis van de betrokkenheid van de abdij van Villers bij de verdere ontplooiing van de beweging van *mulieres religiosae* in Brabant. Zo gaven de monniken geestelijke leiding aan de begijnen van onder meer Leuven, Tienen en Brussel.¹³

Maria wordt beschouwd als een van de eerste begijnen uit de geschiedenis, maar wordt vrij snel vergeten door de latere in begijnhoven wonende begijnen, wier levenswijze nog heel weinig geleek op die van de Brabantse *mulieres religiosae* uit de 12de-13de eeuw.⁶ De cisterciënzers daarentegen zijn haar niet snel vergeten: in 1630 wordt zij opgenomen in de heiligenkalender van de cisterciënzerorde.²³ Ondertussen hadden de begijnen de toelating gekregen om de wel door de Kerk officieel heilig verklaarde Begga van Andenne (°ca. 620 - †693) als patrones te vereren. Op 17 december 1666 werd in Gent zelfs het duizendjarige feest van de 'stichting' van de begijnhoven door de Heilige Begga gevierd.⁶ Ter herinnering: in 1666 was het 'slechts' 496 jaar geleden dat in Luik 'protobegijnen' rond het kerkje en hospitaal van Sint-Christoffel gingen wonen.

'Begijnen' naar cisterciënzerinnenkloosters

Een aantal van deze begijnen trad wel in bij de cisterciënzerinnen. Onder meer Ida van Gorsleeuw⁷ (Léau), geboren in 1201 in Gors-Opleeuw, nu een deelgemeente van Borgloon, (†ca. 1263/1273) werd opgevoed door 'begijnen' in Borgloon die toen dichtbij een hospitaal woonden dat eigendom was van de abdij van Villers. In 1258 werd het begijnhof goedgekeurd door de bisschop van Luik.¹ Veel begijnen zullen er niet gewoond hebben; het begijnhof werd

gesticht voor 9 begijnen.²⁵ Ida trad op 13-jarige leeftijd (ca. 1245) in bij de cisterciënzerinnen in de abdij la Ramée (Geldenaken/Jauchelette).

Dit was ook het geval met de bovenvermelde Ida van Nijvel, die van 1206 tot 1213 bij een kleine ‘begijnengemeenschap’ in Nijvel leefde, waar ze mogelijk les kreeg van magister Guido van Nijvel.³ Er wordt ook vermeld dat zij de taak op zich had genomen om voor haar gezellinnen te bedelen. Het bedelen door gezonde vrouwen werd door de Kerk en middeleeuwse maatschappij niet getolereerd.

Gravure van Guido van Nijvel (†1227)⁷, ‘de brave tuinman en trouwe bewaker van de heilige reinheid. Om les te krijgen van hem, kwam men vanuit talrijke streken: uit Duitsland (Dietsers en Duitsers), de Kempen (Campania), Vlaanderen en Frankrijk. Allen zonden hun jonge maagden naar hem voor onderricht’.⁶

In 1213 werd Ida naar de cisterciënzerinnengemeenschap van Kerkom, nu een deelgemeente van Sint-Truiden, gestuurd. Een jaar later verhuisde deze gemeenschap naar de abdij la Ramée, waar Ida in 1216 werd geprofest en waar ze Beatrijs van Tienen of van Nazareth (°Tienen 1200- †Nazareth, een gehucht van Lier 1268) ontmoette.¹³ Hoewel Beatrijs slechts een jaar in Ramée met zijn bekende scriptorium verbleef, wordt het een belangrijke periode voor haar. Zij sluit met Ida een diepgeestelijke vriendschap, die duurt tot aan Ida’s overlijden

in 1231. Ida is slechts drie jaar ouder dan Beatrijs, maar beschouwt haar toch als haar geestelijke leidsvrouw.

Beatrijs^{9, 13, 26} heeft zoals Ida haar eerste (korte) opleiding genoten bij ‘begijnen’. Zij werd als 6-jarige na het overlijden van haar moeder door haar vader toevertrouwd aan *mulieres religiosae* in Zoutleeuw, wat erop wijst dat er in 1206 al religieuze vrouwen samenwoonden, hoewel er pas in 1245 een begijnhof werd gesticht.⁶ Op 10-jarige leeftijd vinden we Beatrijs in de kloosterschool van de benedictinessenabdij van Bloemendaal (Eerken (Erkel)/Archennes nabij Waver), die in 1218 toegelaten werd tot de cisterciënzerorde. Na een jaar in de abdij van Ramée een opleiding in de schrijfkunst en verluchtungskunst te hebben gevolgd, verhuist Beatrijs naar het klooster Maagdendaal te Oplinter (deelgemeente van Tienen) en in 1236 naar de cisterciënzerinnenabdij Onze-Lieve-Vrouw van Nazareth, die een jaar voordien gesticht was door Bartholomeus van Tienen, de vader van Beatrijs. Hier werd zij in 1237 tot priorin aangesteld, een taak die ze 31 jaar vervulde. Van de hand van Beatrijs is één traktaat overgeleverd: *Van seven manieren van Minne*, een in het Diets (Middelnederlands) geschreven meesterwerk uit de mystieke literatuur. In dit (korte) traktaat beschrijft ze de zeven trappen en soorten van liefde, waarbij de hoogste trap de eenmaking met God is (bruidsmystiek).

De mystica Ida van Leuven (°ca. 1211- †1290/1300), die tot haar 18de jaar thuis in Leuven als een ‘begijn’ leefde, is in de cisterciënzerinnenabdij van Rozendaal (Sint-Katelijne-Waver, op de grens met Walem) ingetreden. Deze abdij stond aanvankelijk onder toezicht van de abdij van Villers, later van de Sint-Bernardusabdij in Hemiksem.^{13, 27} Voor ze naar het klooster trok, heeft ze zich blijkbaar niet aangesloten bij een groepje vrome vrouwen dat in 1232 van het Sint-Pieterskapittel de toestemming kreeg om een kapel te bouwen.¹ Uit deze kleine gemeenschap is het begijnhof ‘Ten Hove’ (‘Groot Begijnhof’ in Leuven) gegroeid.

Naast de hier besproken godsvruchtige vrouwen leefden er volgens de cisterciënzer Goswin van Bossut in Luik vele religieuze maagden⁶. Ook Jacob van Vitry schrijft in de proloog van de *vita* van Maria van Oignies over de vele heilige maagden in het bisdom Luik die vrijwillig de kuisheid in acht namen, in armoede leefden en hun familie verlieten om zich aan hun hemelse Bruidegom over te geven.¹⁰

Aantal (proto)begijnen in het bisdom Luik

Over het aantal protobegijnen die op het einde van de 12de en het begin van de 13de eeuw in het bisdom Luik woonden, weten we zeer weinig. Als we Thomas van Cantimpré (°ca.1200 - †ca. 1272) mogen geloven, zouden er alleen al in Nijvel tussen 1256 en 1263 tweeduizend ‘begijnen’ gewoond hebben⁴, maar dat aantal is waarschijnlijk overroepen.²⁴ Het is wel zo dat er in het tweede kwart van de 13de eeuw naast de ‘begijnen’ die apart bleven wonen, ook een aantal in de vele begijnhoven (waarschijnlijk beter omschreven als begijnengemeenschappen) gingen samenwonen.

Zo waren er in Nijvel 4 en in Luik minimum 19 begijnengemeenschappen¹, waarvan het Sint-Christophebegijnhof het enige in Wallonië is dat enigszins gelijkt op de Vlaamse en Nederlandse begijnhoven. Hoi telde 18 begijnenconventen (huizen) en in Namen werden later, tussen 1235 en 1279, drie ‘begijnhoven’ gebouwd.¹ Het ‘begijnhof’ Grand Béguinage of Béguinage Hors-Postil of de Saint-Aubain werd waarschijnlijk gebouwd nadat de begijnen in 1235 een legaat kregen. Het is mogelijk dat de bovenvermelde Juliana van Mont Cornillon vanaf 1247 bij deze begijnen in een huis bij de collegiale kerk van Saint-Aubain (Sint-Auban, nu kathedraal) heeft gewoond.⁴

We hebben al vermeld dat in Borgloon, Leuven en Zoutleeuw *mulieres religiosas* in gemeenschapshuizen of begijnhoven gingen samenwonen. Ook in Tienen, dat toen tot het deel van het hertogdom Brabant behoorde dat deel uitmaakte van het bisdom Luik, wordt al in 1202 gewag gemaakt van ongetrouwde vrouwen die begijnen werden genoemd.²⁸ Wanneer ze gingen samenwonen in een begijnhof op een stuk land dat gedeeltelijk bij de parochie Hakendover behoorde, is niet bekend. In 1250 werd hun een kapelaan toegewezen¹, die door de abt van Villers werd voorgesteld.²⁸

In Diest vestigden de eerste begijnen zich waarschijnlijk kort na de verlening van de stadsrechten in 1229. Zij woonden min of meer gegroepeerd in de buurt van het huidige Sint-Jansveld en in 1246 startte men met de bouw van het begijnhof.²⁹ Ook in Sint-Truiden³⁰ waren in de stad en omgeving vóór de stichting van het Sint-Agnesbegijnhof (ca.1258) ongeorganiseerde vrome vrouwen aanwezig die zich aan een religieus leven in de wereld wijdden. Zoals in de andere steden zijn er door het ongeorganiseerde, informele karakter van deze vrouwenbewegingen geen rechtstreekse bronnen overgeleverd die een idee geven van hun levenswijze en aantal. Wat we wel weten, is dat zowel bemiddelde als arme vrouwen zich aangetrokken voelden tot deze vrije religieuze levensvorm en dat zijzelf niet op de stichting van een begijnhof hebben aangedrongen. Het was de abt van de benedictijnerabdij (abdij van Sint-Trudo), Willem van Rijckel, de biechtvader van Elisabeth van Spalbeek, die de aanzet tot de stichting heeft gegeven. Uit de stichtingstekst blijkt duidelijk hoe de kerkelijke overheid over deze religieuze lekenvrouwen dacht: om de godsvrucht bij de over de hele stad verspreid levende begijnen te verhogen en de gevaren van het leven in de wereld – het gevaar voor schandalen dus – in te perken, werden de begijnen in een ommuurde en afsluitbare instelling geplaatst.³⁰

In Tongeren³¹ woonden er vóór 1243 begijnen in de nabijheid van het oude Sint-Jacobsgasthuis, dat toen buiten de Kruispoort gelegen was. Dat er vóór 1243 in Tongeren al ‘begijnen’ woonden, weten we uit een oorkonde van 1243.³¹ Op 21 mei 1243 maakte Renerus, kanunnik van Tongeren, die door de bisschop tot beschermer van de begijnen in het landdekenaat Tongeren was aangesteld, bekend dat twee begijnen, de gezusters Ida en Oda van Lude (= Lauw, nu deelgemeente van Tongeren), het huis dat zij bezaten en dat nabij het gasthuis gelegen was, aan de arme begijnen schonken.³¹ Dus woonden er al begijnen. Of er nog vroeger in Tongeren woonden, wordt niet vermeld. In 1245 kregen de begijnen de toelating om een begijnhof te bouwen dat, om hen te beschermen tegen bekoringen, moest omgeven zijn door een muur.²⁴ Al van 1246 leefden deze begijnen volgens het statuut dat

werd opgesteld door Jacob van Troyes, aartsdiaken van Kempenland (de latere paus Urbanus V) en uitgevaardigd door Hendrik van Gerle.³¹ De samenwerking tussen geestelijke en wereldlijke autoriteiten die tot de oprichting van een begijnhof leidde, was in de Lage Landen niet uitzonderlijk. Van een vrije religieuze levensvorm was er toen al geen sprake meer.

Over de geschiedenis van het eerste Hasseltse begijnhof is weinig bekend en over de mogelijke aanwezigheid van *mulieres religiosae* die verspreid in de stad leefden, is blijkbaar niets te vinden. Waarschijnlijk zijn alle oorkonden in 1566 verloren gegaan, toen het eerste begijnhof door calvinisten werd vernield en in brand gestoken.²⁸

Van de voorgeschiedenis van het Sint Agnesbegijnhof in Maaseik²⁸ is eveneens weinig bekend. Dit begijnhof werd rond 1260 in Herpeneert (nu een gehucht van Maaseik) onder de bescherming van Arnold, graaf van Loon, en zijn echtgenote Johanna gesticht. Al in 1429 kwamen reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus uit Venlo op het toen vervallen hof wonen. Toen waren er nog acht begijnen.

In de inventaris van het bouwkundig erfgoed van het begijnhof van Aarschot staat vermeld: “Zoals op meerdere plaatsen in het land leefden de eerste begijnen van Aarschot verspreid in de stad.”²⁷ Of dit op gegevens gesteund is, wordt echter niet vermeld. In de lijst van ‘wettelijk beschermde begijnhoven’ (of wat er nog van overgebleven is) wordt vermeld dat het begijnhof in het midden van de 13de eeuw *intra muros* gebouwd werd op een door plaatselijke heren geschonken terrein (1251), aan de Demer, in de buurt van de ‘Hertogenmolens’ en ten westen van de Onze-Lieve-Vrouwkerk.³²

Zichem heeft ook een begijnhof gehad, dat pas in 1360 werd opgericht. In 1468 kwam er een kloostergemeenschap wonen die de regel van Sint-Franciscus volgde en in 1474 werden de zusters, zoals in Maaseik, reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus.²⁸

Van het begijnhof in Bilzen weten we iets meer.²⁸ In het midden van de 13de eeuw leefden in Bilzen en omgeving een aantal ‘godsvruchtige dochters’ die van de juffrouwen van Schueren en Rommershoven een onbewoond terrein naast een beek aan de voet van de Borgberg kregen. Zij timmerden zelf een aantal huisjes in elkaar. Door bemiddeling van Renerus, kanunnik van Tongeren, keurde de bisschop van Luik, Hendrik van Gelder, op 24 oktober 1256 de oprichting van het begijnhof goed. Het werd toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën en aan de H. Barbara.

Aachen, Maastricht, Breda, ‘s-Hertogenbosch en Roermond behoorden toen tot het bisdom Luik. Het is weinig waarschijnlijk dat er in Aachen vóór 1250 begijnen woonden. Het Mathiashof werd pas in 1261 gesticht door Luikse begijnen.³³ Ook in Haarlem, dat toen tot het bisdom Utrecht behoorde, zou het begijnhof gestart zijn met begijnen uit Luik.²⁵

In Maastricht woonde in het begin van de 13de eeuw ‘eene vrome dochter in een haar toebehorend huis te Sint-Pieter met eenige gezellinen’.²⁸ Deze stichting aan de Sint-Pietersberg – bekend omwille van zijn uitgestrekte ondergrondse gangenstelsels, nu een wijk

van Maastricht – bouwde een kapel en kreeg als naam Sint-Catharinabegijnhof. Zoals in verscheidene ‘begijnhoven’ in de Noordelijke Nederlanden namen de begijnen, die ondertussen binnen de stadswallen van Maastricht woonden (begijnhof ‘de Nieuwenhof’), in 1494 de regel van de franciscaanse Derde Orde aan. Ook in het Sint-Andriesconvent (oudste vermelding: 1264³⁴) namen de begijnen deze regel aan. Het begijnhof Sint-Catharinadal werd gesticht door Elisabeth de Molendino, die bij testament (29 september 1350) bepaalde dat haar huis na haar dood zou ingericht worden *‘tot samenwoning van 15 of 16 vrome maagden uit den goeden stand... ten einde daar, onder het bestuur ener overste en onder het toezicht van de Prior en de Lector van het klooster der Dominicanen, godvruchtig te leven’*.²⁸ Sinds 1357 is er over dit ‘begijnenconvent’ niets meer teruggevonden. Mogelijk hebben de ‘begijnen’ zich aangesloten bij de faliezusters die zich in 1470 in Maastricht vestigden. Deze zusters hielden zich hoofdzakelijk bezig met de verpleging van zieken. Nu zijn er in Maastricht aan de Begijnenstraat en het Faliezusterspark nog gerestaureerde huizen van het voormalige Faliezustersklooster te vinden.

Of er in het begin van de 13de eeuw in Breda²⁹ al *mulieres religiosas* woonden, wordt niet vermeld. Begijnen moeten er al vóór 1267 gewoond hebben. Bij charter van 22 maart 1267 gaf Henricus V van Schoten, Heer van Breda, samen met zijn vrouw Sophie Berthout aan de begijnen de grond waarop zij toen al woonden, in volle eigendom.³⁵ De woonplaats van deze begijnen lag op de plaats tussen het huidige kasteel en de cadettenflat Prins Bernard Paviljoen en bestond toen nog uitsluitend uit woningen met waarschijnlijk een infirmerie. Veel begijnen zullen er toen nog niet gewoond hebben; in 1480 stonden op het eerste begijnhof 16 huizen, waarin 37 begijnen woonden.

Het ontstaan van het Groot-Begijnhof in ’s-Hertogenbosch³⁶ (oudste vermelding: 1274³⁴) ligt vóór 1274, maar uit die periode zijn nauwelijks documenten overgeleverd. Wel is bekend dat de parochie van de begijnen (begijnhof) ontstaan is uit een afsplitsing van die van Orthen (begijnen die de regel van de derde orde van Sint-Dominicus volgden?). In 1274 was er een conflict ontstaan tussen de priorin van het Dominicanessenklooster Hertoginnedal bij Brussel en de pastoor van de parochie Orthen-’s-Hertogenbosch enerzijds en het begijnhof (begijnen en hun provisorsen) anderzijds over het al dan niet stichten van een begijnenparochie. De prior van de predikheren (dominicanen) in Leuven treedt op als scheidsrechter en beslist op 6 juli dat het begijnhof een eigen kerk, kerkhof en priester mag hebben. De pastoor die aan de begijnenkerk verbonden was, werd benoemd door de priorin van het Dominicanessenklooster. Tevens wordt toestemming verleend om het begijnhof te verplaatsen. Vrij snel moeten de begijnen dan ook verhuisd zijn naar de plaats waar nu het Paradeplein is.

In Roermond verenigt magister Daniël, pastoor van de Sint-Christoffelkerk, in juli 1279 alle begijnen die in de stad wonen in een begijnhof. In de stichtingsakte worden evenwel geen aantallen vermeld.³⁷

L.J.M. Philippen heeft in 1918 een lijst met gemeenschappen van begijnen gepubliceerd die vanaf de 13de eeuw zijn gevormd. Hij telt er 90 in de Zuidelijke Nederlanden, 38 in de Noordelijke Nederlanden, 212 in het Duitse Rijk, 39 in Frankrijk, 4 in Polen, 3 in Zwitserland

(langsheen de Rijn) en telkens 1 in Engeland, Hongarije en Tsjechië.³⁸ Het grootste deel van de begijnengemeenschappen in het toenmalige bisdom Luik werd hierboven besproken. Uit Philippens lijst blijkt duidelijk dat de begijnenbeweging niet alleen in het bisdom Luik aanwezig was, maar ook onder meer in de bisdommen Kamerijk, Doornik, Terwaan, Atrecht, Utrecht en Keulen. De begijnengemeenschappen die in de 13de eeuw in deze bisdommen werden gesticht, worden in een volgend nummer van de *Begijnhofkrant* besproken.

Hugo Vanden Bossche

Literatuur en noten

1. Majérus P. (2000) *De begijnhoven in België: mythe en werkelijkheid*, Tijdschrift van Dexia Bank 54, nr. 213, pp. 34-52
(2003) *De spiritualiteit der begijnen, tussen extase en een zachte levenswijze*. In: De Cant G., Majérus P., Verougstraete C., De Hemptinne R. (2003) *Een onafhankelijke vrouwenwereld. Van de 12de eeuw tot heden*. De Vlaamse begijnhoven. Luciole-gids voor de intelligente reiziger, Riverside, USA, pp. 47, 49
2. Van Bladel F. (2002) *Hadewych Die Minne es al*, Uitgeverij Davidsfonds, Leuven, p. 109
3. Bahr A.M.B. (2009) *De begijnen*, In: *2000 jaar Christendom*, Millenium House Pty. Ltd., Australia, p.205
4. Vanden Bossche H. (2014) *De 'sacramentslobby' van de begijnen en andere mulieres religiosae: 750 jaar Sacramentsdag (1264-2014)*, *Begijnhofkrant* nr. 44, 1
5. Benedictus XVI (2010) *H. Juliana van Cornillon*, RKdocumenten.nl/rkdocs:index.php?ID=4312
6. Vanden Bossche H. (2013) *Begijnen, begijnhoven en het begijnhof van Turnhout*, De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout/Brepols Publishers, Turnhout, pp. 14-15, 19, 72
7. Simons W. (1994) *Begijnen in de middeleeuwen*, In: *Begijnen en begijnhoven*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, pp.7-25
8. Nimal H. (1908) *Les Béguinages*, Imprimerie Lanneau-Despret, Nivelles, pp. 14-16
9. Mens A. (1947) *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse begijnen- en begardenbeweging. Vergelijkende studie: XII^{de}–XIII^{de} eeuw*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen en Schone Kunsten van België, Antwerpen, pp. 227, 258, 273, 377, 386-388
10. Folkerts S. (2005) *Vrome leken en foute priesters*, Madoc (Tijdschrift over de Middeleeuwen), jaargang 2005, pp. 225-232
11. Jacob van Vitry (Jacques de Vitry) was geboren tussen 1160 en 1170 in Vitry-en-Perthois (arrondissement Vitry-en-François) en overleed in Rome in 1240. Studeerde in Parijs en was vanaf ca. 1207 koorheer in de priorij van de Augustijnerkanunniken te Oignies aan de Samber. Datzelfde jaar had Maria van Oignies zich in een kluis naast de kerk van de priorij als lekenzuster (*converse*) gevestigd. Deze reguliere kanunnik werd later bisschop-coadjutor (suffragaanbisschop) van Luik (1216-1219) en werd door paus Gregorius IX tot kardinaal en bisschop van Akko (Palestina) benoemd. Hij was ook lid van de Romeinse curie.
12. Panciera S. (2009) *Les béguines*, Collection «Que penser de...?», Namur, pp. 25-26, 86-87
13. Faesen R.(2003) *Lichaam in lichaam, ziel in ziel. Christusbeleving bij Hadewijch en haar tijdgenoten*, Uitgeverij Carmelitana, Gent, pp. 41-49, 52-57
14. Toussaint (Abbé) (1880) *Histoire du Monastère d'Oignies*, De l'Ordre des Chanoines réguliers de Saint-Austin, Namur, Imprimerie de Veuve F.J.-Doux fils, pp. 4, 16, 17, 20.
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k738083>

15. Guillaume E., Van den Noortgaete T. (1994) *Le patrimoine monumental de Belgique, Wallonie*. Tome 20: Hainaut, Arrondissement de Charleroi, Mardaga P. (éditeur) Ministère de Région Wallonie, pp. 43, 45
16. Monmarché M., Tillion M. (1929) *Toute la Belgique*, Librairie Hachette, p. 359-361, 380
17. Renardy C. (1981) *Les Maîtres Universitaires dans le diocèse de Liège, Répertoire biographique (1140-1350)*, Société d'Édition "Les Belles Lettres", Paris, pp. 138, 301
18. De Vries T. (1982) *Ketters. Veertien eeuwen ketterij, volksbeweging en kettergericht*. Em. Querido's Uitgeverij nv, Amsterdam, p. 283
19. Malfiet R. (2013) *De andere Hadewijch*, Garant, Antwerpen/Apeldoorn, p. 74
20. Heene K. (1999) *Ad sanguinis effusionem. Automutilatie en gender in middeleeuwse heiligenlevens*, Queeste, Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden, Jaargang 1999, pp. 1-21
21. Janssen R. (2004) *De oorsprong van de Orde van het H. Kruis*, Clairlieu, Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der Kruisheren, 62, p. 30
22. Geybels H. (2006) *Gods diploma. De religieuze content en Bonaventura's theologische recontextualisering van Franciscus' stigmatisering*. In: *Wondtekenen, wondertekenen. Over de stigmatisatie van Franciscus*, W.E. Spelman (red.), Uitgeverij Van Gorkum, Assen, p.110, voetnoot 81
23. Folkerts S. (2010) *Voorbeeld op schrift. De overlevering en toe-eigening van de vita van Christina Mirabilis in de late middeleeuwen*, uitgeverij Verloren, Hilversum, pp. 121, 122, 136
24. Simons W. (2001) *Cities of Ladies. Beguine communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, p. 60, 113
25. De Groot L. (2013) *Begijnhoven in de Nederlanden*, Hilvarenbeek, pp. 42, 150
26. <http://www.abdijnazareth.be/beatris.htm>
27. Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: *Abdij van Rozendaal*. In: *Inventaris Onroerend Erfgoed*, Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/3269>
- Begijnhof, Aarschot*. In: *Inventaris Onroerend Erfgoed*, Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122156>
28. Verachtert F. (1973) *Voorsale des Hemels ofte Het Begijnhof in de XVII Provinciën*, Retie, 1973, pp. 61, 73, 95, 96, 209-210
29. Koorn F., Van der Eycken, M. *Begijnen in Brabant. De begijnhoven van Breda en Diest*, Esso, Breda en Antwerpen, 1987, p. 39
30. Van Herck H. (2008) *Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden. Een gemeenschap van begijnen*, In: *Relicta Monografieën 2*, Brussel, p. 18
31. Baillien H. (1979) *Tongeren van Romeinse civitas tot Middeleeuwse stad*, Maaslandse Monografieën nr. 29, Van Gorkum, Assen, pp. 131-138
32. Van Aerschot S. & Heirman M. (2002) *Vlaamse Begijnhoven Werelderfgoed*, 2de druk, Davidsfonds, Leuven, p. 260
33. Quix C. (1829) *Historisch-topographische Beschreibung der Stadt Aachen und ihrer Umgebungen*, Köln und Aachen, p. 88
34. Geybels H. (2004) *Vulgariter beginae. Eight centuries of Beguine history in the Low Countries*, Brepols, Turnhout, pp. 161-164
35. Roozen I. *Begijnhof Breda Vrijheid in gebondenheid*, Stichting Breda's Begijnhof Museum, p. 9
36. Groot-Begijnhof in 's-Hertogenbosch, 1304-1741. Historisch overzicht, Archief nr. 501, Brabants Historisch Informatie Centrum, Archieven <http://www.bhic.nl/onderzoeken/archievenoverzicht>
37. Camps H.P.H. (1989) *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland: een diplomatische, tekstkritische en historische studie*, uitgeverij Verloren, Hilversum, p. 108
38. Philippen L.J.M. (1918) *De begijnhoven. Oorsprong, geschiedenis, inrichting*, Veritas, Antwerpen